

DEMETER GÁBOR

Szpáhiktól a tömeghadseregig. Adalékok az oszmán haderő 1826 utáni reformjának társadalmi-gazdasági hátteréhez

Akárcsak a fiskális politika, a kereskedelem, az igazságszolgáltatás és közigazgatás, az oszmán hadseregszervezet és annak finanszírozása is gyökeres változásokon ment keresztül a 19. században a modernizációt nyugati mintára és nyugati igényeknek megfelelően, de „oszmán módon” megkísérlő birodalomban. A Tanzimat az államszervezet (s nem a társadalom) modernizációjára – értsd: az igazgatás hatékonyabbá tételére, a bevételek növelésére – helyezte a hangsúlyt. A jogrend átvétele azonban nem jelentett azonosulást annak szellemiségével, s ez a gyakorlatban is tükröződött. A költségvetési bevételek reformját továbbra sem kísérte a kiadási oldalon felelős gazdálkodás.

A hadügyi reform lényege is a hatékonyság növelése volt, azonban gazdaságos rendszert kialakítani nem sikerült, noha – mint a tanulmány célja bizonyítani – a romló fiskális helyzet ellenére (eladósodás 1854 után) is adódott erre elvi lehetőség. A reform során a lovas szpáhikat háttérbe szorító, majd az ugyanúgy elavuló gyalogos janicsárhadsereggel szemben 1826 után kizárólagossá váló nizám-hadsereg tömeghadsereggé vált. Belső kohéziója azonban továbbra sem volt, s ennek oka nemcsak a zsoldban mutatkozó jelentős különbség, vagy a keresztények sikertelen integrációja (1850 körül még a lakosság közel 35-40%-a!): a kialakított szisztémát a muszlimok sem érezték magukénak (lásd később). Igaz, nem a sorozáson alapuló modern hadsereg volt az egyetlen alternatíva, hiszen a nizám-hadsereg eleinte hivatásosokból állt. Sőt, a török haderőreformot kritizáló brit tanácsadók (Brophy és St. Clair)¹ szintén egyfajta önkéntes haderő kialakítását szorgalmazták, ahol a katonák szolgálatuk fejében nem állami fizetést, hanem földet kapnak, maguk termelve meg hadra fogásuk költségét. E módszer nagy tradíciókra tekintett vissza a félszigeten (ilyen volt a bizánci thema-rendszer is). Meglepő, hogy a két angol ugyanazt a struktúrát javasolta a hadsereg újjáélesztésére, mint amitől

¹ St. Clair, S. G. T. – Brophy, Ch.: *Residence in Bulgaria. Twelve year study of the Eastern Question in Bulgaria*. Chapman and Hall, London 1877.

a Birodalom szabadulni igyekezett. Igaz, a váltás oka elsősorban e katonaréteg társadalmi differenciálódásának előrehaladottsága és – az 1780-1840 közötti 1000%-os infláció miatt – a javadalombirtokokból származó bevételek elégtelensége, nem pedig a rendszer maga. A hadseregreform kivitelezésének módja nem kizárólag szakmai, de bel- és külpolitikai kérdés is volt: az angol és a vele szemben álló orosz orientációjú hatalmi elit viszálykodásának esz-közévé vált.²

A lovas harcmódor elavulása mellett további probléma volt, hogy egyre több szpáhi vált adóbérlővé, vagy érte el birtoka örökíthetőségét (független egzisztenciává válva), vonta szorosabb függése alá a ráját (szabad költözés tilalma, termények meghatározása), s kapcsolódott be a gabonakereskedelemben, miközben katonáskodási kötelezettségétől is megszabadult. Azaz, potenciális állami jövedelmeket fölözött le a saját társadalmi-gazdasági pozíciójának javítása érdekében. Nem csoda, hogy a „kirdzsali kor” után ezen – egyébként is átalakuló – csoport felszámolását célul tűzte ki a központi hatalom. Ehhez a „divide et impera” szellemében a helyi keresztény elit támogatását (először az új, keresztény adóbérlőket, majd ellensúlyként a városi kézműveseket) vette igénybe. Ezzel viszont maga termelte ki a „rég” és „új” csorbadszik később egymással is szemben álló rétegét, azt a lokális keresztény elitet, mely aztán nacionalizálódott, s – párhuzamosan a gabonakonjunktúra 1873 utáni leáldozta okozta piacszűküléssel – végül szintúgy Isztambul hatalmának hanyatlását eredményezte.

A birodalom a hadügyi reform során magával az évezredes struktúrával is szakított, hiszen az 1840-es évek emelkedő agrárarai miatt érdeke a földjövedelmek maximalizálása, s a fejadókról a föld- és jövedelemadókra való áttérés volt (s az ebből befolyó többletjövedelmek átcsoportosítása szolgált forrásként az egyéb célok megvalósulásához. Okulva a janicsárokkal való leszámolás hosszú, a központi hatalmat válságba sodró folyamatából (1789–1826), a szpáhi-adóbérlők félreállítását nem „tabula rasa” kialakításával képzelte el az oszmán központi hatalom, hanem kompenzációt nyújtó nyugdíjazással. Mivel ez több társadalmi réteget is érintett (pl. a termelőket is, noha látszólag csak az adófizetés iránya változott meg), illetve hosszú távú költségvonzata is volt, érdemes megvizsgálni, hogy (1) mekkora terhet és hasznot jelentett

² Findley, C. V.: *Ottoman Civil Officialdom. A Social History*. Princeton Univ. Press, NJ 1989. 70-80. Lásd az oroszellenes Pertev pasa 1837-es bukásának körülményeit, majd híveinek ellenoffenzíváját, mely az 1833-as Hüinkiar-Iszkeleszi megállapodást aláíró triász bukásával végződött.

az államnak e csoport; (2) társadalmi differenciálódása mennyire volt előrehaladott; (3) hogyan képzelte a kormányzat lecserélésük minél gazdaságosabb kivitelezését; (4) a kompenzáció kit érintett hátrányosan.

Ami a hadsereget illeti, *nem az arra fordított összeggel, hanem annak felhasználásával volt gond*: a Brit Kelet-Indiai Társaság 1760–1770 között 8 millió angol fontot költött a szipoj-hadseregre (évi 1 millió),³ míg Eton szerint a birodalomban 1776-ban 15 millió piaszter (legkevesebb 1,5 millió font) ment a hadseregre akkori áron,⁴ ami a központi költségvetés 35%-a (ez a Balkánon később is általános jelenség). De a britek és az oszmanlik által azonos összegből elért eredmény nem volt összemérhető, ami a hadsereg elavultságára utal. A birodalom a 12 ezer ruméliai szpáhi csak felére számíthatott hadba lépés esetén. Ez a 18. századi tömeghadseregek korában még akkor is elenyésző erő, ha modern fegyverekkel szerelik fel őket. Erzurumban egy 1715-ös összeírás szerint az 5279 hadra fogható szpáhi helyett csak 2119 volt képes funkcióját ellátni.⁵ A működésképtelenség miatt itt elkobzott szpáhi birtokok 70%-a 10 ezer akcsénál kevesebbet jövedelmezett (a peloponnészoszi városlakók alig voltak szegényebbek: itt az érték 83%).⁶ Ennél kevesebből pedig katonát kiállítani ekkor már nem lehetett.⁷ A Drinápoly melletti 7000 akcse⁸ értékű Omurdzsa *mukataa* sem jelentett életképes katonai szolgálati birtokot 16 háztartásával, 9,6 ha-os paraszti telkenkénti vetett szántójával. E 20 ha-os nagyságnak⁹ nem tett eleget a Drinápoly környéki aszkeri birtokok közel fele már 1700 körül sem (1. táblázat), s csak ötödük jövedelmezett többet, mint Omurdzsa.¹⁰

³ Aksan, V.: Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760–1830. *The International History Review*, 24, 2002/2. 253–277. Ez a sereg győzött Plassey-nél Bengáliában 1757-ben.

⁴ Eton, W.: *A Survey of the Turkish Empire*. London 1799. 41–47.

⁵ Dimitrov A.–Mutafčieva, V.: *Sur l'état du systime des timars des XVII & XVIIIe siècle*. Sofia, 1968, 33–56. és 194–251.

⁶ Dimitrov, Sztr.: Politikata na upravljavasta varhuska v Turcija prez XVIII v. *Isztoriceszki Pregled*, 1962/5. 32–60.

⁷ Eredetileg ugyan 3000 akcsében határozták meg a szpáhi-aszkerik minimális jövedelmét, de 1500-1740 között akcsében kifejezve csaknem megnégyszereződött, 1,6-ról 6 akcséra nőtt a napi megélhetéshez szükséges összeg.

⁸ 7 akcse = 1 gramm ezüst a 18. század elején.

⁹ Ti. a vetett terület (9,6 ha) csak az összes fele volt átlagosan ekkor.

¹⁰ Parveva, Szt.: *Zemjata i horata prez XVII – parvite deszetiletija na XVIII vek*. Akad. Izd–vo Marin Drinov, Szófia 2011, 374.

1. táblázat.
 Különbség az aszkeri és a rája társadalmi rétegek birtokmegoszlása között (%)
 Drinápoly térségében 1700 körül

Réteg	1 csift* alatt	1-2 csift	2-3 csift	3-4 csift	4-12 csift	12 felett
Rája (592)	231 (39%)	185 (31%)	79 (13%)	44 (7%)	53 (9%)	0
Aszkeri (75)	19 (25%)	15 (20%)	8 (11%)	4 (5%)	21 (28%)	8 (11%)

*csift = átlag 10 ha-os paraszti telek, adóegység

1770 táján az iparcikkek ára magasabb volt, mint a gabonáé, s ez nem kedvezett az iparcikkeket vásárló, de gabonából befolyó jövedelemmel rendelkező birtokos rétegnek. 1800 körül aztán fordult a kocka, a nyugat-európai gabonár növekedése kedvező körülményeket teremtett az agrárelit számára.¹¹ Ezt kihasználva, a nemzetközi árutermelésbe bekapcsolódni kívánó timárióták¹² a szolgáltatási birtok adóbérletté alakításával kísérleteztek az élethosszig tartó adóbérlet bevezetése után. Ez később örökíthetővé is vált, így a korábban szultántól függő csoport az ideiglenes földjavadalmat magánbirtokká alakíthatta. III. Szelim engedélyezte a tímárbirtokok bérlését a tényleges katonai szolgálat teljesítése nélkül. Tette mindezt részben a hadsereg átalakításának céljából, részben pedig az állami jövedelmek növelése okán: a tímár adóbérletté alakításával ugyanis a jövedelmekből közvetlenül (a bérlet megvásárlásakor) és közvetetten (a befolyt adóból, *hazna*) is részesedett az állam. Ez látszólag recentralizációt jelentett (a tímárbirtokos eddig adót alig továbbított a kincstárba, a földjövedelmeket saját felfegyverzésére költötte). Így viszont a konyai váli 356 tímár bevételét vásárolta fel, a diyarbekiri 270 földjövedelmére szerzett jogot.¹³ A tímárbirtokok adóbérletté alakítása számos következménnyel járt: a tímár-rendszer transzformálódása eleve magában hordozta a központi hatalom gyengülését és a helyi elit megerősödését.¹⁴ A

¹¹ Berov, Lj.: *Dvizsenieto na cenite na Balkanite prez XVI-XIX v. i Evropejszkata revolucija na cenite*. Szófia, 1976. Izd. Ak. na Naukite és Berov, Lj.: *Dvizsenieto na cenite na balkanite prez XVI-XIX v. i evropejszkata revolucija na cenite*. *Isztoriczeszki Pregled*, 1975/3. 92–102. adataiból.

¹² Az Isztambul ellátása miatt nyomott árú felvásárlást alkalmazó állami provizionista politika ellenzőivé váltak, s a csempészet jelentős állami bevételkiesést és költségnövekedést okozott (hiány).

¹³ Mutafcsieva, V.: *Kirdzsalsijszko vreme*. Akademichsno Izdatelstvo Marin Drinov, Szófia 1993, 19–20.

¹⁴ Pamuk, Ş.: *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820–1913: Trade, Investment and Production*. Cambridge, Cambridge University Press, 1987. 8–11.

szpáhik kiesését viszont pótolni kellett: Mutafcsieva szerint a szultánok egyre inkább zsoldossal háborúztak, a helyiekből toborzott *szaridzsákkal*, akik száma 30 ezerről 90 ezerre nőtt a 18. század során. Ők békeidőben nem kaptak bért, ez önmagában is kockázatot jelentett. Többségük rája volt, aki így kívánt kitörni alávetett státusából (a 18. századi balkáni népességnövekedés miatt a birtokok előrehaladott feldarabolódása miatt a paraszti telek nem jelentett megélhetést, nőtt a migrációs kényszer), s nem kívánt békeidőben földművessé degradálódni; így destabilizációs tényezőt jelentettek, ami aztán a 18. század végén, a „kirdzsali korban” nyilvánvalóvá vált. E réteg sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Miért volt szükség erre a helyi haderőre? A birodalmi hadsereg másik összetevője, a janicsárság szintén válságot élt át. E réteg nem volt szegény: 1720–1800 között a vidini janicsárok a városi elitbe küzdtek fel magukat.¹⁵ A janicsárság nem rendelkezett szolgálati javadalombirtokkal, de békeidőben polgári foglalkozást űzhetett, kereskedhetett, adómentességet élvezett. Sokan céhtagok voltak. Emiatt viszont a háború helyett egyre inkább a biztos bevételt eredményező zavartalan gazdasági tevékenység volt az érdekük, sokan csak emiatt kérték felvételüket az *aszkeri rétegbe*. A *szaridzsákkal* ellentétben békeidőben is kaptak zsoldot. A janicsárok bére a 18. században 3700 erszényről 10 000 erszény pénzre nőtt az inflációt meghaladóan, jócskán megterhelve a büdzsét, miközben 1776-ban a bevételek összesen 90 ezer erszény pénzt tettek ki.¹⁶ A papíron kimutatott 400 ezer janicsár ráadásul sohasem létezett: 1778-ban Cselebi Mehmed nagyvezír 600 janicsár-bónnal rendelkezett, ami mögött nem állt létező személy, fizetésüket ő maga vette fel.¹⁷ Az 1782-es hadiszemlén a létszámnak ténylegesen csak 10%-a hadra fogható.¹⁸ Ezt a hadseregszervezetet finanszírozni többé nem lehetett.

A szpáhik leváltását, a helyi apparátusban betöltött pozícióik elvesztését jelzi a kezelésükben lévő földek adószedési jogának megvonása és az állami hivatalnoknak minősülő, birtokkal nem rendelkező (keresztény) *vojvodák*

¹⁵ A leggazdagabbak aránya saját társadalmi rétegükön belül 10-ről 20%-ra nőtt, miközben a vagyonos janicsárok összlakosságból való részesedése 5-ről 12%-ra nőtt, a gazdagokon belüli arányuk pedig 30%-ról 45%-ra.

¹⁶ Mutafcsieva, V.: *Kirdzsalijszko vreme*. Id. mű, 19–20.

¹⁷ Aksan, V.: *Breaking the Spell*. Id. mű, 253–277.

¹⁸ McGowan, B.: *The Age of the Ayans, 1699–1812*. In: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Vol II. Eds.: Inalçik, H.–Quataert, D. Cambridge University Press, 1994/1997.

kezére adása 1832 után. A szpáhik ezzel informális, városi közigazgatásra gyakorolt befolyásuk nagy részét is elvesztették – különösen azok, akik nem váltak földbirtokossá, nem szereztek hivatalt. Az állam zömüket éves földjövödelmüknél kisebb értékű nyugdíjban részesítette, ennek értéke alig duplája volt egy egyszerű 5 ha-os parasztgazda bevételének, tehát a legvagyonosabbak kivételével, akik ekkorra már rég több lábbon álltak, bevételcsökkenést könyvelhettek el. A legszegényebbek még 1500 grost sem kaptak. A korábbi szpáhi elit és a városi elit közötti különbség csökkent (2. táblázat).

2. táblázat.

Egyes társadalmi csoportok egy főre jutó éves bevétele piaszterben (Priština, 1844)

Foglalkozás	Fő	Egy főre	Foglalkozás	Fő	Egy főre
posztókészítő	4	410	szabó	76	447
fuváros	63	382	csobán	4	293
szatócs	44	715	müezzín	3	372
borbély	21	429	kávés	11	385
kelmefestő	6	498	timarli s 	76	1711
földesúr	15	1935	csendőr	12	549
földműves	54	1209	kereskedő	61	1074
ács	8	281	muktár (bíró)	8	910
pék	16	481	írnök	2	910

Forrás: lásd a 19. lábjegyzetet. A különböző szürke háttér az eltérő jövedelmű társadalmi csoportokat reprezentálja.

Érdekes – már a nyugdíjazás utáni – helyzetet mutat a priština-i adózók 1844-es jövedelem-összeírása. A vagyonosabb tímárbérlők továbbra is a városi elit részét képezték: az 50 leggazdagabb városi közül 20 közülük került ki, miközben szpáhiként egyetlen embert említettek csak. Az elitben a csiftlik birtokforma terjedésével megjelent a nagybirtokos (*csiftlik szahibi*, 15 fő), de a földműves-földbirtokos kategóriája is (*csiftcsi*). Különválasztva ezeket a tímárral kapcsolatba hozható földbirtokosoktól (77 fő) megállapítható, hogy az utóbbi átlagosan vagyonosabb volt: 1500 gros feletti (folyó áron számolt!) éves jövedelemmel rendelkezett a timarlik 50%-a, míg a másik csoportban csak 10%. Nem volt viszont különbség a csiftlik szahibi (1900 gros) és timar-

li (1750 gros) réteg átlagos jövedelme között.¹⁹ Mindez arra utal, hogy jelentős átalakulás ment végbe az egyes társadalmi csoportok földhöz való viszonyulását és annak jogalapját illetően. A merev társadalmi kategóriák feloldódtak.

Az aszkerik társadalma differenciált volt. Egy 1750 körül 50 gros értékű puska (700-800 gramm ezüst) megvásárlása 1840 körül 800-1000 grosba került az infláció miatt. Ekkora kiadást 1720-ban a hagyatékok értéke alapján a vidini janicsárok 45%-a, 1800-ban 20%-a nem engedhetett meg magának, ami adalékul szolgál e réteg társadalmi differenciálódásához és a deklasszálódók katonai funkcióinak sorvadásához. Ugyanezt a puskát a koszovói timarli réteg szintén kb. 25–30%-a nem tudta megengedni magának éves jövedelméből. Ha az eredeti 3000 akcse értékhatárt tekintjük (ekkor a jövedelem után kellett egy lovaszt kiállítani: a 16. század közepén ez 2500 gramm ezüstöt jelentett, 1840 körül pedig 2500-3000 gros éves jövedelmet), akkor a priština-i timarlik 80%-a képtelen lett volna eleget tenni e feltételeknek 1844-ben.

Owen szerint a tímár eltörléséből és adóbérletbe kiadásából származó központi bevételi többletet eliminálta a szpárik nyugdíja.²⁰ A következőkben bizonyítjuk, hogy ez nem igaz. Hogy a szpárik nyugdíjának fedezete a gyakorlatban honnan származott, azt a radovištei szpárik 1841-es jövedelmének, és az 1869-ben nyugdíjban részesülő szpárik juttatásainak összevetésén keresztül mutatjuk be. A 3. táblázatból világosan látszik, hogy 1841-ben 100-ból csak 50 szpárik érte el a határértékként elfogadott 3000 gros éves jövedelmet (a ténylegesen beszedett adó értéke ettől eltérhetett), miközben javadalmuk nominális összértéke mégis meghaladta az évi 350-370 ezer grost, ami 3500 gros/fő átlagot eredményez. Ebből is látszik e réteg differenciálódása. Tehát 350 ezer gros állami jövedelemkiesés révén ténylegesen csak 50 katonát lehetett nyerni az elvi 100 helyett (így egy katona kiállításának értéke viszont 7000 gros). Ha megszűnik a timarlik, e pénz közvetlenül a központi költségvetésbe folyik. Ebből kell fedezni a timarióta kárpótlását, azaz éves nyugdíját és az öt pótló katonát is. Az 1869-es jövedelmi megoszlással kalkulálva (3. táblázat) 100 egységen ez évi 250 ezer gros állami kiadást jelentett (Draganova adatai alapján fejenként átlag 2500 grost: a kiemelkedő jövedelmet élvezők arányának

¹⁹ Osmanlı Arşivi Belgelerinde. Kosova vilayeti. Isztambul, T.C. Başbakanlık. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 3–413. A 15477 sz. temettuat defter és a 15465 sz. temettuat defter alapján.

²⁰ Owen, R.: *The Middle East in the World Economy*. I. B. Tauris, London–New York 1981 és 2009, 60.

mérséklésével a társadalmi szélsőségek is csökkentek e rétegen belül). Így az államnak maradt 100-120 ezer gros különbözete a korábbi rendszer felszámolásával „elvesztett” 50 katona kiállítására (ez 2500 gros vagy 500 frank/fő). Az új szisztéma szerint az egy sorozottra jutó napi kiadás 6 piaszter volt (1 piaszter zsold + 4 piaszter élelem + ruha), egy évre 2200 piaszter, ez tehát éppen belefér a kalkulált költségbe, ha pedig csak 6 hónapra hívták be, akár 100 embert is ki lehetett képezni (hogyan milyen szinten, az persze kérdéses) e pénzből. *A hadseregreformot tehát az eredeti rétegek jelentős érdeksérelme nélkül úgy sikerült kivitelezni, hogy nem járt többletköltséggel.*

Ráadásul az 1858-as földtörvénnyel az állam lehetővé tette a tímárbirtokok felvásárlását. Kérdés, hogy egy (átlagos jövedelmű) szpáhira mekkora birtok jutott. Mivel tudjuk, hogy Macedóniában 1912-ben egy 500 hektáros csiftlik adóbérlete 50 000 grosért kelt el, ami hektáronként 100 gros adó (azaz hektáronként 800 gros lehetett az összes termés), így analógiaként a szpáhi „átlagos” nyugdíja, a 2000-2500 gros kb. 20 hektár vetett föld szpáhira jutó részesedésével egyenértékű, ami 10 ha ugarral számolva összesen 30 ha. Mivel 1 ha föld ára 1850-1870 között kb. 400-700 gros, így 30 ha megváltása 1200-2100 gros (évente, 10 éven át, a megemelt paraszti földadóba beépítve). A 100 szpáhira vetítve **egyszeri** bevételként jelentkezik 120 ezer-210 ezer gros, amiből bármilyen egyéb modernizációs költség fedezhető. Ez tehát az ottomán hadseregreform gazdasági háttere (a földre a gabonakonjunktúra miatt volt kereslet).

3. táblázat.

Aktív és nyugdíjazott szpáhik jövedelmi különbségei

1840, Radoviste térsége, szpáhik	1-500 gros 400 gramm ezüst	500-1000 400-800 gramm	1000-2000 800-1600 gramm	2000-5000 1600-4000 gramm	5000 gros felett	
Birtokok száma és %	7 (8%)	17 (19%)	16 (18%)	3 (3%)	46 (51%)	
1869, nyugdíjas szpáhik	1-500 gros	500-900 gros körül	900-1500 gros	1500-2000 gros és	2-3000 gros	3000 gros felett
Birtokos és %	2 (5%)	6 (15%)	9 (22%)	10 (25%)	7 (17%)	8 (20%)

Dimitrov, Sztr.: Kam vaprosza za otmenjavaneto na szpahijszkata szisztéma v nasite zemi. *Isztoricseszki Pregled*, 1956/6. 36; Dimitrov, Sztr.: *Politikata na upravljavasta i. m. és Draganova, Szl.: Materiali za Dunavszkija vilaet: Ruszenszka, Szilisztrensza, Sumenszka i Tutrakanszka kaza prez 50-te-70-te godini na XIX v.* Szófia, Izdatelstvo na Balgarszkata Akademija na Naukite, 1980. 19. táblázat 1. oldala

A haderőreform után a keresztényekre vonatkozó differenciált, 15-60 piaszteres fejadót egységes 27 piaszteres adó váltotta fel (az előző középértéke), azaz elvileg nem jelentkezett bevételnövekedés (v.ö. 4. táblázat). Ha azonban muzulmán akart végérvényesen mentesülni az évente akár fél évet is kitevő katonai szolgálat alól, akkor 8000 piaszttert kellett fizetnie, szemben a keresztény évi 25 piaszterével, ami 30 év alatt is csak 750 piaszttert tett ki (noha az államnak évi 60 millió piaszter bevételt hoz). Így a muzulmán kb. évi 250 piaszterért vásárolja meg szabadságát, s azt a 185 napnyi munkát (ha tudja), amit a hadseregben kénytelen eltölteni, mit a rája nemcsak, hogy évi 25 piaszterért élvezhet, de keresztény ünnepeinek száma miatt ezen 185 nap alatt dolgoznia sem kellett. A fenti jelenség miatt viszont a bérmunkások soraiban is eleve több keresztényt találunk, hiszen olcsóbbak voltak. A muszlim paraszt, ha gyermekét besorozták, s ha nem volt képes bérmunkást alkalmazni, akkor romló termésátlagokkal szembesült a keresztényekhez viszonyítva, különösen, ha a birtoka nagyobb volt 5 ha-nál. (Ennél kevesebb föld esetében munkaerő-fölösleg jelentkezett: a terméseredmények a munkaerő nagy létszáma ellenére nem nőttek, tehát a katonai szolgálatra behívott muszlim munkája éppen a katonai szolgálattal hasznosult). A nagy birtoktestek hektáronkénti terméshozama sokszor ezért kisebb a kisbirtokénál.

4. táblázat.

Az Oszmán Birodalom bevétele a keresztényektől és muszlimoktól befolyó hadiadóból (millió piaszter) és az adó által megváltott felnőtt emberek száma (millió fő)

Év	Keresztény hadiadó*	Muszlim hadiadó	Megváltott keresztény felnőtt (millió)	Megváltott muszlim felnőtt*** (millió)
1887	45	55	1,67 (6,5)**	0,22
1900	71	91	2,63	0,364
1908	86	93	3,19 (12)**	0,372

Shaw, S. J.: Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System. *International Journal of Middle East Studies*, 6, 1975/4. *1908 után eltörölve, illetve rendszertelenül szedve; ** Zárójelben a hozzátartozókkal együtt: 1908-ban már a teljes keresztény közösség adózik; *** 1 évre visszaosztott adat (250 piaszter/muszlim) szerint

Meglepő, de a birodalom költségvetésébe a muszlimok oldaláról mégis több hadiadó folyt be, mint a keresztények részéről, ami azt jelentette, hogy közülük is sokan megváltották a katonai szolgálattól. Ez egyben a birodalom demoralizálódásának is jele (4. táblázat). Másrészt az adófejelem javulására is

utal, hogy 1887-1908 között 100-ról 190 millióra nőtt az oszmán állam bevétele a sorkötelezettség elkerüléséből. A lelkesedés hiányát jelzi, hogy sok muszlim inkább eladta birtokát és ipari munkás lett, csak hogy fia felmentési pénzét kifizesse, ezért 1871-ben megtiltották a birtokeladásból származó felmentési pénzek elfogadását (ilyen esetekben a redifekhez sorozták be az érintettet).

Ráadásul az így létrehozott új hadsereg hatékonynak sem volt tekinthető: a muszlim sorköteles az államtól napi 5 piaszter pénz (1 frank) értékű ellátmányt kapott (ruhán kívül), ugyanannyit, mint egy ipari vagy mezőgazdasági munkás (ez utóbbiak bére később megduplázódott), aki viszont eközben termelő tevékenységet is végzett. A hadügyi kiadások a költségvetés 30%-át is meghaladták, miközben jelentős aránytalanságok maradtak fent: egy hadosztályparancsnok fizetéséből 700 közlegény zsoldja telt ki (5. táblázat). Az ellátmány a kenyeret leszámítva elégtelen volt: egy katona évi 500 piasztert költött még zsoldjából vagy saját zsebéből az élelmezésre. Az oszmán hadsereg törzstisztjei jobb fizetést kaptak, mint Monarchiában szolgáló törzstisztek 1907 előtt, s hasonlót, mint a seregre rengeteget költő bolgárok (itt a tisztek vitték el a teljes költségvetés 25-30%-át kitevő hadi költségvetés 25%-át).

5. táblázat.

Az oszmán hadsereg tisztikarának fizetése, 1868 (1000 piaszter)

Havi fizetés (piaszter, 1868)	Rang (katonai és kormányzati)	Oszták-Magyar Monarchia 1907 előtt, havi fizetés piaszterre átszámolva, ²¹ járulékok nélkül, zárójelben a rangosztály
14000	Ferik pasa (=hadosztályparancsnok)	5250 (IV.)
7000	Liva pasa (=dandártábornok)	3500 (V.)
4500	Miralaj (=ezredes)	2500 (VI.)
4000	kajmakám (=alezredes)	1750 (VII.)
1800	Bimbasi (őrnagy)	1400 (VIII.)
700	Kolasszi (százados)	750-1000 (IX.)
400	Yüzbasi (hadnagy)	500 (XI.)
80	Bas-csaus (törzsőrmester)	

St. Clair, S. G. T. – Brophy, Ch.: *Residence in Bulgaria* i. m. 422. és Hajdú T.: *Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest, MTA TTI, 1999. 12-13. és 240.

²¹ 1 korona = 1 frank = 5 piaszter = 0,5 forint